

Gyllenstierna, hvis han havde levet, vilde have formaaet at gennemføre et større maal af nordisk handels-politisk samvirken og en varig løsning af det gottorpske problem, kan ikke afgøres. Landberg gaar ud fra, at han — »den hänsynslöse spelaren, skicklige konjunkturpolitikern och nästan nervöst uppslagsrike systemskaparen icke gärna kan tänkas ha trampat samma stråt som den balanserade, erfarne och segt målmedvetne jämviktssystematikern . . . Vilken ledning av Sveriges utrikespolitik, som varit »bäst«, bör förvisso en historiker av flera skäl avstå från att söka uttala sig om« (s. 161). Den sidste bemærkning kunde Landberg egentlig have sparet sig, ti, saaledes som han opstiller antitesen — vejende mod hinanden de to statsmænds forskellige aandspræg, ikke deres forskellige syn paa svensk politiks konkrete problemer — har han jo allerede besvaret spørgsmaalet paa sin maade. Der kan imidlertid ikke være tvivl om, at hans karakteristik af Gyllenstierna, som den her formes, øver uret mod den af de to, som ubetinget var den rigest begavede og den videst skuende, og at han i det hele savner blik for, i hvor høj grad den store svenske statsmands nordiske forbundspolitik havde rod i en overbevisning.

Konstantin den Store i Lyset af den nyeste Forskning.

Af

Hal Koch.

»Una demum Constantini oblivio
est humani generis occasus«.

(Nazarius rhetor).

De sidste Menneskealdres historiske Forskning har i høj Grad øget vort Kendskab til Senantiken og hele den interessante Periode, som danner Bindeleddet mellem Oldtid og Middelalder. Arkæologerne fremdrager stadig nyt Materiale — ikke mindst de talrige ægyptiske Papyrusfund er værd at nævne — og Historikere og Philologer, Religions-, Kirke- og Retshistorikere har

hver ydet deres Bidrag, saaledes at det nu er muligt med en ganske anderledes Sikkerhed end tidligere at danne sig et Billede af Tiden mellem Konstantin og Karl den Store. Med særlig Intensitet har de sidste Tiaars Forskning imidlertid vendt sig imod den Mand, der med stigende Skarphed er traadt frem som Periodens største og betydningsfuldeste Skikkelse, mod Konstantin, hvem Eftertiden har æret med Tilnavnet »den Store«. Denne Kejser hører ubestrideligt til de faa udvalgte, hvis Virke er kommet til at bestemme Historiens Gang for Aarhundreder. Man kan naturligvis, her som ellers, bestride, at dette skyldes Mandens personlige Indsats og Originalitet; man kan meget vel hævde, at Konstantins Betydning beroede paa, at han i særlig Grad var det samlende Udtryk for Tidens politiske, økonomiske og religiøse Strømninger, og at det saaledes ikke var ham, der bestemte Historien, men den tidshistoriske Baggrund, der skabte ham og hans Værk. Det er imidlertid ikke her Stedet til at tage dette Spørgsmaal op, da det med Nødvendighed maa føre ud i principielle metodologiske Overvejelser. Sandheden er vel den, at der overalt finder et Sammenspil Sted mellem de givne historiske Forhold og de Personligheder, vi plejer at kalde de skabende. Og hvad der saa skyldes den ene Part og hvad den anden, staar næppe til at udrede. Men rent bortset fra, hvorledes man nu vil stille sig overfor dette Problem i Almindelighed og overfor dets konkrete Udformning i Konstantins Historie¹, staar

¹ Spørgsmaalet er behandlet af N. H. Baynes, *Proceed. of Brit. Acad.* XV, p. 341 f. Forf. harcellerer over dem, der vil rationalisere Historien efter deres egen Forstand. »To my mind, at least, all attempts to explain away Constantine as the natural outcome of the previous history of Rome have failed completely. Constantine can only be satisfactory interpreted in the terms of the *Zeitgeist* if the *Zeitgeist* is arbitrarily fashioned in the likeness of Constantine. The more closely Constantine's life and achievement are studied, the more inevitably is one driven to see in them an erratic block, which has diverted the stream of human history«. H. Grégoire (*Byzantion VII*, 1932, p. 660) udtaler sig lige modsat. Det hedder her, med et Citat af Italieneren Della Selve (hvis Værker ikke har været mig tilgængelige): »Un uomo politico perspicace et risoluto, che sentisse et capisse altresì i bisogni e le tendenze religiose del suo tempo, non poteva fare diversamente da quanto fece Costantino.«

det i hvert Fald fast, at den europæiske Menneskeheds Skæbne for Aarhundreder blev fastlagt gennem Konstantins Værk, og at Konturerne for dette Værk gennem de sidste Aartiers utrættelige Arbejde er traadt frem med stor Klarhed og Skarphed.

Paa det Tidspunkt, da Diokletians vældige Reformarbejde var sunket i Grus, og hvor det fuldstændige Kaos syntes at staa for Døren, greb Konstantin med kraftig Haand om Statens Ror og skabte en Enhed og Fasthed i Styret, som man ikke havde kendt den i næsten to Aarhundreder. Naar dette lykkedes, skyldtes det i første Række Konstantins militære Dygtighed, for ikke at sige »Genialitet«. En Række ovenud dristige, men sejrrige Felttog skaffede ham Magten, og denne Magt konsolideredes ved Fortsættelse og Gennemførelse af Diokletians Hæreform: i Stedet for de tidligere Grænsetropper skabtes der mobile Felthære, garnisoneret i Byerne bag Grænserne og rede til at sættes ind, naar og hvor det tiltrængtes. Herved standsedes Germanernes Fremtrængen og pax Romana genoprettedes, i hvert Fald for en Tid. Ogsaa indadtil betegner Konstantins Regering en Nyskabelse ad de Baner, Diokletian havde anvist. Det gamle Kejserdømmes Svaghed var den, at det trods alt var Barn af Republikken, at Kejseren ikke i sig selv havde guddommelig Myndighed, men kun som Repræsentant for det romerske Folk og res publica. Derfor var Magten ikke arvelig og Successionen den store Anstødssten. Det nye er nu dette, at Konstantin grundlægger den dynastiske Opfattelse: han staar ikke, hverken formelt eller reelt, som Statens første Embedsmand, men som det guddommeliges Repræsentant paa Jorden, som den, der har faaet sin Magt overdraget af Gud og fører den med guddommelig Myndighed, som »Kejser af Guds Naade«. Derfor hører Magten hjemme i Herskerens Slægt og i den alene. Der kan næppe være Tvivl om, at dette nye »Kejserdømme«, som i mere end et Aartusinde kom til at bestemme Europas Skæbne, er blevet til under Indflydelse fra og som en Efterligning af det sassanidiske Dynasti, men det var Konstantin selv og hans Persons Myndighed, der gav det Form og Autoritet. Det er ofte nok blevet sagt, at denne nye Kejsermagt

betød den romerske Friheds Død, at Østens Despoti dermed havde sejret. Vel var alle nu blevet lige, men derved at de alle var blevet Trælle for en Despot. Denne »klassiske« Betragtning af det, som skete gennem det »diokletiansk-konstantinske« Styre, indeholder naturligvis en væsentlig Sandhed. Fra Konstantin gaar der en lige Linie til Middelalderens værste Byzantinisme. Men man bør dog ikke glemme, at Vejen for den nye Ordning var beredt gennem 3. Aarh.s Militærkejserdømme, og paa Baggrund af dette var det nye et næsten ubetinget Fremskridt. Og hertil kommer endnu eet: Trods al Despoti kan det ikke nægtes, at det nye Kejserdømme havde et aandeligt Indhold; som Guddommens Statholder paa Jorden var Kejseren forpligtet til »at efterligne Guderne« i menneskekærlig Omsorg for Under-saatterne, ikke mindst i Omsorg for deres Gudsdyrkelse. Denne Kejserdømmets »Humanitet« sætter sig tydelige Spor i Lovgivningsarbejdet baade i Straffelovene og i Regulering af Forholdet mellem Herrer og Slaver, og den faar afgørende Betydning for Kejsers Forhold til Kirken. Til det nye Kejsersideal hører imidlertid ogsaa litterær Dannelse og Indsigt i Tidens Visdom. Derfor anvendte Konstantin den største Omhu paa sine Søners Oplæring til Herskere, og sammenligner man 4. Aarh.s Kejsere fra Konstantin til Julian med det foregaaende Aarhundredes Militærdiktatorer, er Forskellen i Kultur og Dannelse uhyre¹.

Den nye Styreform var i Ordets fulde Forstand absolutistisk, og som al Absolutisme krævede den da ogsaa et omfattende Maskineri af Embedsmænd, hvorved hele Samfundet blev udpræget bureaukratisk. Allerede i Konstantins Tid var Rammerne afstukket for det byzantinske Bureaukrati, som paa sin Viis i mere end et Aartusinde skulde fortsætte de romerske Traditioner. Provinsstyret reorganiseredes, hvorved samtlige Provinser blev lagt under Kejseren og den civile og militære Magt helt adskiltes, saaledes at Provinsstatholderen ingen Magt fik over Tropperne, medens Officerernes Magt til Gengæld helt

¹ Se herom R. Laqueur: *Das Kaisertum und die Gesellschaft des Reiches* (Probleme der Spätantike, Vorträge auf d. 17. deutsch. Historikertag 1930 p. 1—38).

var indskrænket til Hæren¹. Herved formindskedes Faren for Oprør i betydelig Grad. Provinserne sammensluttedes i Diøceser og Præfekturer, men fra dem alle samledes Traadene i Centralstyret, som fra 330 var samlet i Konstantinopel, medens det gamle Senat var reduceret til at være romersk Byraad. Centralstyret og Hoffet blev Rigets Midtpunkt, og dette stod gennem en næsten utallig Skare af Funktionærer og Embedsmænd i Forbindelse med hele Riget. Foruden denne Reform af Styret maa det nævnes, at Konstantin skabte en gennemgribende og varig Reform af Møntvæsenet og samtidig, ved at videreføre Diokletians Skattelove, opbyggede han en økonomisk Basis for Riget, som i Virkeligheden maa siges at have været sund og brugbar². Naar de økonomiske Forhold alligevel blev saa tryk-kende, skyldtes det de svigtende Markeder — navnlig i Vest-europa — og Befolkningens stadige Aftagen i Tal. Overfor disse Vanskeligheder kunde den nyskabte Økonomi kun opretholdes ved Hjælp af et gennemført Tvangs- og Kastesystem, som ganske stiller vore Dages økonomiske Restriktioner og Fagforenings-tvang i Skygge. Med sikkert Instinkt havde Konstantin for-staaet, at Rom ikke mere var det rette Centrum for en saadan Stat, og paa Rigets strategisk og økonomisk vigtigste Punkt grundlagde han da den By, som fik Navn efter ham selv, og som indtil Renæssancetiden blev Østeuropas faste Bolværk mod Arabernes og Tyrkernes stadige Angreb. Ogsaa herved kom Konstantin saaledes til at skabe Epoke. Og med alt dette har vi endda ikke omtalt det, som mere end noget andet har gjort hans Navn berømt: det blev ham, der indledede Alliancen mellem Romerstaten og den kristne Kirke og saaledes skabte Baggrunden for den Opfattelse, der har været Nerven i Europas Historie i hvert Fald Middelalderen igennem: at Verden skal styres af Kejser og Præstestand i Fællesskab, at de begge er Guds Statholdere paa Jorden og derfor henvist til at støtte og tjene hinanden.

¹ Kun i enkelte Grænseprovinser opretholdtes Enheden af civil og militær Magt.

² Se F. Lot: *La fin du monde antique et le début du moyen âge* p. 107 ff.

Dette er Hovedtrækkene i Konstantins Værk. De staar skarpt nok, og for saa vidt er der ikke mange Problemer, og i Hovedsagen er de nyere Forskere her enige; der synes at være en stigende Villighed til at anerkende det storslaaede i Konstantins nye Bygning¹. Men jo mere man har faaet Øjnene op for, hvilken central Plads dette Styre indtager i Historiens Økonomi, med des større Kraft har naturligt det Spørgsmaal meldt sig: Hvorledes var da denne mærkelige Mand, som stod bag alt dette? Og her gaar Meningerne i Sandhed fra hinanden. »An der Schwelle der byzantinischen Geschichte,« siger den tyske Byzantinist Gerland² med Rette, »lagert eine Sphinx: Konstantin der Grosse. Von den Zeitgenossen bewundert, von den Späteren mit Sagen umwoben, gibt seine Gestalt bis zum heutigen Tage die mannigfachsten Rätsel auf.« Og en ganske særlig Interesse faar Spørgsmaalet om Konstantins Person i Forbindelse med hans Behandling af Kirken, der — som lige nævnt — af alt, hvad han foretog sig, blev rigest paa Konsekvenser. Ikke mindst i vore Dage, hvor Spørgsmaalet om Kirke og Stat, om Religion og Herskermagt, paa ny er blevet aktuelt, kunde jeg tænke mig, at en og anden, navnlig en og anden Historielærer, kunde have Interesse

¹ For den, der vil stifte nærmere Bekendtskab med K.s Styre, er J. Burckhardt: *Die Zeit Constantins des Grossen*, 1853 (her citeret efter den nye Phaidon-Udgave, som med en Vrimmel af pragtfulde Illustrationer kun koster RM 4.80) stadig meget nyttig. En Mængde Stof er ogsaa samlet i *Konstantin der Grosse u. seine Zeit*, et Festskrift udg. 1913 af F. J. Dölger (Bidragene hertil er dog af meget varierende Lødighed). Af nyere Litteratur maa særlig fremhæves E. Stein: *Gesch. d. spätrömischen Reiches*, I (1928), hvor der bl. a. findes en Behandling af det interessante Problem, om den diokletiansk-konstantinske Reform kan betegnes som en Ny-skabelse. Forf. mener, at det nye i høj Grad griber tilbage til 2. Aarh.s dygtige Kejsere. Hvad der i Reformerne skyldes Diokletian og hvad Konstantin, mener Stein i Hovedsagen, at man ikke kan afgøre med nogen Sikkerhed. En kortere men blændende klar Oversigt faar man i det anf. Skr. af F. Lot (p. 1—211). Brugbar er naturligvis ogsaa *Cambr. med. History*. En populær Fremstilling af Tiden har jeg søgt at give i: *Verden i Gaar, Verden i Dag* (II, p. 10—28, 465 ff.).

² *Konstantin der Grosse in Gesch. u. Sage* p. 18 (Text. u. Forsch. z. byzant. neugriech. Philol. H. 23, 1937).

af at faa en Oversigt over den nyere meget omfangsrige Litteratur over dette Emne og derigennem en Indførelse i historiske Problemer, som ikke er uden Betydning. En saadan Oversigt skulde nedenstaaende Afhandling give, og mere tilsigter den ikke¹. Skulde Problemerne behandles tilbunds og et selvstændigt Tolkningsbidrag forsøges — ved Siden af de utallige andre — vilde der kræves mere baade Tid og Plads, end jeg i Ojeblikket raader over.

Allerede i Oldtiden var Meningerne om »den første kristne Kejser« stærkt divergerende. Kirkehistorikernes Dom (Euseb i »Kirkehistorien« og i »Vita Constantini«, Lactantius i »De mortibus persecutorum«) er, som man kunde vente, meget gunstig. Eusebs Levnedstegning er saaledes en ren Panegyrik, som man ikke tør tillægge større historisk Værdi, end man ellers tillægger denne Form for Litteratur. Af panegyrisk Art er ogsaa de samtidige hedenske Kilder (»Excerpta Valesiana«, udg. af V. Gardthausen i II. Bd. af hans Udg. af Ammianus Marcellinus, og de latinske Panegyriker, som er udgivet af Baehrens, Teubner 1911), og de tillader sig ingen Kritik. Men fra Midten af 4. Aarh. sætter den kritiske Konstantinlegende ind. Allerede Julian dømmer ret skarpt. Nu berettes det, at Konstantin var blevet Kristen, fordi Biskopperne lovede ham Tilgivelse for Synder, som Filosofen Sopatros ikke havde villet tilgive, og med de hedenske

¹ De bedste Oversigter over den ældre Konstantinlitteratur findes i Realencycl. f. protest. Theol. 3 Udg. X, p. 757 ff. (Schultze) og i Nicene and postnicene Fathers, vol. I, p. 455—65, 1890 (E. C. Richardson). Oversigter over den nyeste Forskning i: Jahresber. üb. d. Fortschritte d. klass. Altertumswissensch. Bd. 246, p. 59—76, 1935 (J. Miller) samt i N. H. Baynes: Constantine the Great and the christian church, Proc. of Brit. Acad. XV, 1929 og i Gerlands p. forr. S. anf. Skrift. Fra de sidste Aar kan hertil føjes to Afhandl. af W. Seston: L'opinion païenne et la conversion de Constantin (Rech. théol. à la mém. de G. Baldensperger, 1936, p. 66—80) og: La vision païenne de 310 et les origines du chrisme Constantinien (Mélanges F. Cumont 1936, p. 373—95), F. Stähelin: Constantin der Grosse und das Christentum (Zeitschr. f. schweizer. Gesch. 1937, p. 385—417) og H. Lietzmann: Der Glaube Konstantins des Grossen (Sitzber. d. preuss. Akad. 1937, p. 262—75) og: Die Anfänge des Problems Kirche u. Staat (smstds. 1938 p. XXXVII ff.).

Historikere Eunapios og Zosimos kulminerer denne Opfattelse i en rent hadefuld Fremstilling. Kirkens Sejr bragte imidlertid snart disse Kritikere til Tavshed, og den første kristne Kejser fejredes som Kirkens Redningsmand, Apostlenes Lige; i den ortodokse Kirke dyrkes han endnu den Dag i Dag som Helgen¹. Overalt spandt iøvrigt Legenden sine Traade — nu vanskelige at udrede² — indtil i Slutningen af 5. Aarh. den fuldt udformede Fortælling forelaa om Pave Sylvester, der rensede Kejser Konstantin for Spedalskhed og døbte ham i Rom. Som Fortsættelse af denne ganske uhistoriske Legende opstod da i 8. Aarh.³ alle Tiders berømteste Falskneri, det saakaldte Konstantins Gavebrev, ifølge hvilket Kejseren havde skænket Paven Herredømmet over Rom og over »alle Italiens eller de vestlige Egenes Provinser, Steder og Byer«. Uægtheden af dette Dokument blev først godtgjort af Humanisterne, omtrent samtidig af Nicolaus Cusanus og Laurentius Valla, men selv dette første Angreb paa Konstantinlegenden affødte intet Forsøg paa en virkelig kritisk Bedømmelse af Kejseregens egen gaadefulde Person. Magdeburgercenturierne vandrer ganske i de traditionelle Baner, og naar Gottfried Arnold⁴ dømmer anderledes, skyldes det mindre historisk Kritik end hans pietistiske Grundsyn; for ham er Konstantin

¹ Dette Synspunkt synes ogsaa, i hvert Fald delvis, at beherske den nyere russiske Konstantinlitteratur, som kun er mig kendt gennem N. H. Baynes Referater (anf. Skr. p. 375, 377 f.). I samme Retning gaar ogsaa den franske Numismatiker J. Maurices Biografi, som heller ikke har været mig tilgængelig (se smstds. p. 375 og Jahresber. p. 62).

² Om Konstantinlegenden gennem Tiderne se C. B. Coleman: Constantine the great and Christianity p. 99—242 (Stud. in hist. economics and publ. law, vol. 60, 1914) og E. Gerland anf. Skr. p. 13—18 og 42—52. I Anledning af Udgivelsen af Kirkehistorikeren Philostorgios har Bidez (Byzantion X, 1935, p. 403—37) beskæftiget sig med K.-Legendens ældste Faser og paavist, at der v. S. a. Eusebs og Lactantius Former har eksisteret en tredje, der maa betegnes som en Mellelform.

³ Teksten findes i Mirbt: Quell. z. Gesch. d. Papsttums 5, Udg. p. 107, hvor den vigtigste Litteratur ogsaa er angivet. Der er næppe nogen Grund til med Buchner (Hist. Jahrb. d. Görres-Gesellsch. 53, p. 137 ff.) at sætte Affattelsestiden saa sent som 9. Aarh.

⁴ Unparteiische Kirchen- und Ketzerhistorie 1700, p. 133 ff.

og hans Biograf Eusebios begge Repræsentanter for den officielle Kirke og derfor lige store Hyklere; hvad der anføres til Bevis for Kejserens Kristendom, forekommer den pietistiske Historieskriver i høj Grad »misligt«. Her som paa saa mange andre Omraader blev det først det 19. Aarh.s historiske Forskning, der kom til at vise nye Veje og vinde ny Forstaaelse.

I sine Foredrag over romersk Historie betegner B. G. Niebuhr¹ vel Konstantin som »ein wahrhaft grosser Mann«, men han har samtidig i høj Grad Øjnene aabne for det tvetydige ved Skikkelsen: »Die Religion in seinem Kopfe muss seltsam ausgesehen haben.« Her er der endnu ikke Tale om en virkelig Kritik af Overleveringen eller et fast Tag om selve Problemet. Et Vendepunkt i Betragtningen af Kejser Konstantin blev derimod den store Biografi, som Baselerkulturhistorikeren Jakob Burckhardt udsendte 1853. Ikke blot giver den, som ovenfor nævnt, en omfattende og kritisk opbygget Skildring af hele Tiden, dens økonomiske, politiske og aandelige Historie, men med fast Haand tager Burckhardt ogsaa det centrale Problem, Kejserens egen Personlighed, op til Behandling: »Man hat öfter versucht in das religiöse Bewusstsein Constantins einzudringen, von den vermutlichen Übergängen in seinen religiösen Ansichten ein Bild zu entwerfen. Dies ist eine ganz überflüssige Mühe. In einem genialen Menschen, dem der Ehrgeiz und die Herrschsucht keine Ruhe gönnen, kann von Christentum und Heidentum, bewusster Religiosität und Irreligiosität gar nicht die Rede sein; ein solcher ist ganz wesentlich unreligiös, selbst wenn er sich einbilden sollte, mitten in einer kirchlichen Gemeinschaft zu stehen. Das Heilige kennt er nur als Reminiszenz oder als abergläubische Anwandlung«. Eusebs Biografi er for Burckhardt den modbydeligste Smiger, fuld af bevidste Fortielser og Fordrejelser, og det dokumentariske Materiale, han bringer, for en stor Del opdigtet. Som Kirkens øvrige Mænd accepterede Euseb »den mörderischen Egoisten, der das grosse Verdienst besass, das Christentum als Weltmacht begriffen und danach behandelt zu

¹ Vortr. über röm. Gesch. III. p, 297 ff. 1848. Colemans (anf. Skr. p. 20) Gengivelse af Niebuhrs Opfattelse er ganske misvisende.

haben. Wir können uns lebhaft vorstellen, wie glücklich man sich fühlte, endlich eine feste Garantie gegen die Verfolgungen gewonnen zu haben, allein wir sind nicht verpflichtet, nach anderthalb Jahrtausenden die damaligen Stimmungen zu teilen¹. Burckhardt skildrede Konstantin som det religiøst og moralsk hemningsløse Geni, der handlede alene ud af sin egen magtfulde Personlighed, og som forstod at bøje alt og alle ind under sine Planer. Dette Billede gjorde et betydeligt Indtryk paa den historiske Forskning, dels fordi det blev fremført med et saa ubestrideligt litterært Talent, dels ogsaa fordi det tvetydige ved Konstantins Person, naar det først engang var fremdraget, vanskeligt kunde benægtes. I Historieskrivningen fra sidste Halvdel af 19. Aarh. er det da ogsaa dette Konstantinbillede, der raader. Som et enkelt karakteristisk Exempel kan nævnes Richters: *Das weströmische Reich*, hvor Konstantin (p. 61—63) skildres som den geniale, maalbevidste Politiker, der forstaar at anvende baade Visioner, Korstegn og Kirkens Biskopper i sin store Sags Tjeneste: at naa til det enevældige Monarki. I en for Konstantin noget mindre smigrende Form er det ogsaa dette Billede, der gaar igen i den her i Landet gennem Holms og Weilbachs Oversættelse saa udbredte Verdenshistorie af Cesare Cantu (I, p. 489, 565 ff.). Ikke for intet har denne Opfattelse vundet Terræn; den svarer godt til den moderne Tids Sans for »Realpolitik« og en vis Kynisme i Betragtningen af de Motiver, der gør sig gældende i politisk Handlen. Saaledes som Konstantin her skildres, saaledes er jo Politik faktisk den Dag i Dag, og hvorfor skulde det have været anderledes dengang? De fleste katolske og en Række protestantiske Kirkehistorikere søgte vel — i Fornemmelsen af det kirkeligt set pinlige i den nye Fremstilling af Religionsskiftet — at redde, hvad reddes kunde af Konstantins Kristendom, men i Hovedsagen blev det dog Burckhardts Opfattelse, der dominerede Forskningen i mere end en Menneskealder.

Da kom i Halvfemserne Seecks berømte Værk² om den

¹ Die Zeit Constantins des Grossen, cap IX (Phaidon-Ausg. p. 250 ff.).

² Se herom foruden mindre Afhandlinger i Deutsche Rundschau 1891

antike Verdens Undergang, og her mødte man pludselig et helt nyt Syn paa Konstantin. For det første hævdes det, at hele Burckhardts Billede er en historisk Anakronisme. I 3.—4. Aarh. eksisterede der ikke saadanne oplyste Skeptikere, der suverænt disponerede over Guder og Kirke uden personligt at have anden Interesse end egen Magtpolitik. Saadanne Mænd eksisterede paa Renæssancetiden, men i Folkevandringstiden var alle »overtroiske«: »Man weise mir einen einzigen Menschen des 4. Jahrh. nach, der nicht abergläubisch gewesen wäre.« Men dernæst: Teorien var før den, at Konstantin udfra politisk Beregning skulde have sluttet sig til Kirken, men var dette nu virkelig politisk klogt? »Bortset fra deres Bønner, hvis magiske Virkning man ganske vist anslog meget højt, havde de Kristne intet at byde en Kejser.« Talmæssigt betød de intet, i hvert Fald ikke i Vesten, hvor de næppe noget Sted udgjorde mere end 10 % af Befolkningen. Hertil kommer, at Roms Adel, som var Maxentius' svorne Fjender, og hvis Støtte Konstantin derfor maatte kunne regne med, i hvert Fald ikke var kristen; tværtimod blev den endnu i to Aarhundreder ved at være Hedenskabets fasteste Støtte. Naar Konstantin trods dette, trods det politisk ukloge i det hele, sluttede sig til Kirken, er der kun een Forklaring mulig: det maa være sket af Overbevisning. Ved Drømme og Visioner, som bragte hans let ophidselige Nerver i Uro, mente han at staa i personlig Forbindelse med det guddommelige og at være kaldet til at være dets Tjener og Repræsentant paa Jorden. Hvorledes man i Enkeltheder vil stille sig til den kirkelige Overlevering om Konstantins Omvendelse, er et Spørgsmaal for sig, men selve Realiteten, at han fra 312 sluttede sig til Kirken som en overbevist troende, maa staa fast. Hele denne nye Betragtning virkede saa meget des stærkere, som den kom fra en Mand, der ikke kunde mistænkes for at være bestemt af for-

LXVII p. 73 ff. og Deutsch. Zeitschrift f. Gesch.wissensch.: 1892 p. 41 ff., 189 ff. Geschichte des Untergangs der antiken Welt, 1895 ff. K. skildres her som tapper, dumdrstig, ødsel og letsindig, som »der flotte Offizier«, paa een Gang bundet af Pligtfølelse og religiøse Forestillinger, tilbøjelig til Visioner.

udfattede religiøse eller kirkelige Meninger, og dens Indflydelse blev da ogsaa fænomenal. Her fik Kirkens gamle Overlevering om Konstantins pludselige Omvendelse sin Bekræftelse, og det af en Forsker, for hvem en saadan Oplevelse nærmest var at betragte patologisk.

Samtidig foregik der — ogsaa dette under Indflydelse af Seeck — en helt Omvæltning i Synet paa Kilderne, navnlig paa Eusebs Vita Constantini. Burchardt havde betegnet Euseb som den afskyeligste af alle Smigrere og beskyldt ham for selv at have fabrikeret en væsentlig Del af de Konstantin-Breve, som findes optaget i Vita. Et omhyggeligt tekstkritisk og filologisk Arbejde, som her ikke skal omtales nærmere¹, bevirkede imidlertid, at man i Tiden lige før og efter Aarhundredeskiftet næsten eenstemmigt antog Ægtheden af samtlige Konstantin-Breve, baade de, der findes i Vita, og Brevene i Anledning af Donatiststriden, ja, selv for Ægtheden af det mærkelige Produkt, der betegnes som »Konstantins Tale til de Helliges Forsamling«, har der rejst sig stærke Røster. Fra nu af maatte K.s egne Breve og Edikter blive »the true starting point for any comprehension«², og herved understregedes yderligere Kejserens Kristendom, som i disse Dokumenter, navnlig i Eusebs, kommer stærkt til Orde. Det var derfor ikke saa mærkeligt, at det nye Konstantinbillede vandt almindeligt Bifald — ogsaa indenfor Videnskaben gør der sig jo desuden Moderetninger gældende, og det blev noget af en Modesag at fremstille Konstantin som en religiøs-visionær Personlighed, der handlede ganske uden politisk Overblik. For Kirkehistorikerne var der utvivlsomt noget tilfredsstillende i at konstatere, at det for al Fremtid saa betydningsfulde Omslag i Forholdet mellem Kirken og Romerstaten virkelig skyldtes religiøse Grunde og ikke politisk Beregning.

¹ Se herom N. H. Baynes anf. Skr. p. 378 ff. Eusebs Vita er udg. af I. Heickel i: Die griechischen christlichen Schriftsteller d. erst. drei Jahrh. 1902 med en fortrinlig Indledning. Donatiststridens Dokumenter er samlet af H. v. Soden i: Kleine Texte f. Vorles. u. Uebung. H. 122, 1913 (med udførlige Litteraturhenviisninger).

² N. H. Baynes anf. Skr. p. 344.

Allerede Schultzes ovf. nævnte Artikel i den teologiske Realencyclopædi var i saa Henseende typisk (1901), men langt større Indflydelse øvede det, at Duchesne¹, Forfatter til den mest ansete katolske Fremstilling af Oldkirkens Historie, og Karl Müller², hvis »Kirchengeschichte« benyttes over hele Verden, begge i Hovedsagen gav de nye Synspunkter Ret. Karl Müller betoner, at »die Ueberlegenheit des Christengottes« er gaaet op for K. før Slaget 312, og fra da af er Korstegnet for ham blevet en lykkebringende Talisman, i Tillid til hvilken han vover alt.

Det var imidlertid ikke blot Kirkehistorikerne, men lige saa fuldt Historikerne og Filologerne, der accepterede Seecks nye Synspunkter, og endda med stigende Understregning af Kejserens personlige Religiositet. Gang paa Gang betones det politisk ukloge i hans Tilslutning til Kristendommen 312, og man fremhæver hans afgjort kirkevenlige Lovgivning. I sin *Geschichte des spätrömischen Reiches* (1928) vandrer Ernst Stein ad ganske lignende Baner som Karl Müller, men sit skarpeste Udtryk faar den nye Opfattelse i de to tidligere citerede Værker af F. Lot (1927) og N. H. Baynes (1929), som ganske vist i Betoning og Vurdering afviger stærkt fra hinanden. »Il n'y avait pas de libres penseurs en ces temps« — siger Lot — »Tous les hommes sont religieux, au moins superstitieux«. Det Skridt, Konstantin foretog 312, var »un pur non-sens politique«, »une bêtise qui a bien tourné«, og der er kun een mulig Forklaring, »c'est qu'il a cédé à une impulsion soudaine, d'ordre pathologique ou divin, comme on voudra«. Ogsaa for den lærde engelske Byzantinist spiller det religiøse den afgørende Rolle, men han vil bestemt ikke forklare Omvendelsen patologisk; han er overbevist om, at Konstantin virkelig oplevede en guddommelig Kaldelse ved den milviske Bro, og at han herigennem selv blev

¹ Duchesne: *Histoire ancienne de l'église* II⁴ 1910 p. 56—91. D. betragter K. som en virkelig kristen Kejser. Jvf. P. Batefol: *La paix Constantinienne* 1914 p. 215 ff.

² Karl Müller: *Kirchengeschichte* I¹ p. 172, 2. Udg. 1929 p. 354 ff. En særlig Afhandling om Spørgsmaalet i *Hist. Zeitschr.* Bd. 140 p. 261—78. I Müllers Spor følger Holmquist: *Kirkehistorie* I, 2. Udg. v. J. Nørregaard 1931, p. 186 f. 190 ff.

ikke blot en oprigtig Kristen — »the Emperor has definitely identified himself with Christianity, with the Christian church and the Christian creed« — men han blev en Seer og en Profet, værdig til som den 13. Apostel at finde Hvile i de 12 Apostles Kirke i Konstantinopel (anf. Skr. 367—8).

Fra de første tre Aartier af dette Aarhundrede er der endnu Grund til at omtale Eduard Schwartz¹, som var en af de meget faa, der trods en vis Anerkendelse af det nye holdt fast ved, at den politiske Motivering for Konstantin var Hovedsagen: Kirken var for Kejseren det virksomste Middel til at naa det, der stod for ham som det store Maal, nemlig Rigets Enhed og Verdensmonarkiet. Naar han støttede Kirken, sigtede det altsaa ikke paa at skaffe sig Magten i Vesten; men saa vidt Hensynet til Roms endnu hedenske Adel tillod det, vilde han lade Sejren fremtræde som en Sejr for de Kristnes Gud — dels af Hensyn til det kristne Lilleasien, dels for saaledes at vinde Kirkens Støtte for sine Planer, dels vel ogsaa fordi han i stigende Grad personligt nærmede sig kristen Trosopfattelse. For Schwartz gaar Religiositet og Politik i eet, men han er dog ikke i Tvivl om, at det bærende er Viljen til Magt og Overbevisning om, at denne Magt kun kunde naas og opretholdes med Kirkens Bistand².

I Aarene før 1930 var man saaledes — med den nævnte lille Reservation fra Schwartz' Side — i det store og hele enig om, at Konstantins kirkevenlige Religionspolitik i Tiden efter 312 var at forstaa som et Udtryk for hans personlige Tilslut-

¹ E. Schwartz: *Kaiser K. u. die christliche Kirche*, 1913. I samme Retning gaar A. Ræder: *Kejser Konstantin* (norsk), 1931 (trods sit store Omfang indeholder denne Bog dog hverken Noter eller Drøftelser af Principspørgsmaal) og K. Voigt: *Staat u. Kirche v. K. d. Gr. bis z. Ende der Karolingerzeit* 1936. Schwartz selv skal (se *Zeitschr. f. schweizer. Gesch.* 1937 p. 389) i 2. Udg. af sin Bog (1936), som ikke har været mig tilgængelig, stærkere end før have understreget Betydning af en »irrationel Tro« for Konstantin, samtidig med at han lægger mindre Vægt paa de politiske Motiver.

² Paa lignende Maade J. Geffcken: *Ausgang des griechisch-röm. Heidentums* 1920, p. 90 ff. — dog med en noget stærkere Fremhævelse af det religiøse Motiv.

ning til Kristendommen. Der var stadig Uenighed om, hvor megen Lid man skulde fæste til Beretningerne om hans Omvendelse, som de foreligger hos Euseb og Lactantius (se ndf.), der var stor Uenighed om, hvorvidt man skulde opfatte Kejserens nyerhvervede Tro som genuin Kristendom eller som en fetischagtig Overtro¹, men enig var man om, at der i Tiden omkring 312 havde fundet et Omslag Sted, og at dette Omslag udsprang af Kejserens personlige Holdning. Saaledes fik man en rimelig Forklaring paa hans kristendomsvenlige Lovgivning, paa hans Interesse for Kirkens indre Forhold og paa hans Optræden paa Synoden i Nikæa 325. Der var imidlertid meget alvorlige Vanskeligheder ved alt dette. Det lod sig jo nemlig ikke skjule, at Konstantin ingenlunde brød med Hedenskabet; han gjorde det ikke i 312, men han gjorde det vel egentlig heller ikke senere. Dette lod sig forklare, hvis hans Omslag i 312 skyldtes politisk Beregning, men jo stærkere man understregede den personlige Oplevelses og Omvendelses Betydning, jo vanskeligere blev det — rent psykologisk — at forestille sig en Konvertit, der i den Grad blev staaende i hele den gamle Verden i hvert Fald med det ene Ben. Der rejste sig her en Række Vanskeligheder, som man paa mange forskellige Maader søgte at klare. De har imidlertid — tildels ved helt nye Undersøgelser — vist sig at være af en saadan Art, at den Seeckske Grundopfattelse næppe lader sig opretholde. I det følgende skal de vigtigste Enkeltheder fremdrages.

I Aaret 315 rejste det romerske Senat til Ære for Konstantin den Triumfbue, som endnu den Dag i Dag staar for Enden

¹ For Forskere som Seeck og Lot er der næppe særlig stor Forskel mellem disse to Begreber. Allerede 1914 skrev Amerikaneren C. B. Coleman et Værk (ovf. p. 327, N. 2), hvor han følger Seeck, men hævder, at K.s Omvendelse væsentlig bestod i Antagelsen af Korstegnet, der var et magisk Symbol baade i andre Kulter og indenfor Kirken. »What he adopted before the battle of the Milvian bridge, was not Christianity but a luck token« (p. 79). Først gradviis bliver han selv virkelig Kristen. Ogsaa for Karl Müller er K.s Antagelse af Korstegnet 312 (se Hist. Zeitschr. 140 p. 365 ff.) Hovedsagen. En langt mere positiv Vurdering af K.s Kristendom findes hos N. H. Baynes.

af Via di S. Gregorio i Rom. I Inscriptionen siges det, at Kejseren »instinctu divinitatis, mentis magnitudine« (paa Guddommens Tilskyndelse, ved Sindets Storhed) befriede Staten for Tyrannen Maxentius og hans Parti. Dette ubestemte Udtryk: »instinctu divinitatis« har man gerne taget for en Art Kompromis, hvorved man indrømmede at det var de kristnes Gud, der havde skænket Sejren — uden at det dog blev sagt rent ud¹. Det er den samme Forbeholdenhed i Omtalen af Guddommen, som man møder i adskillige af K.s egne Breve og i de latinske Panegyrikeres Taler. Hele denne Opfattelse er der imidlertid nu gjort Ende paa. Vi ved, hvilken divinitas det drejer sig om. Det er Nordmanden L'Oranges Fortjeneste at have vist², at »der Konstantinbogen wie kein anderes Denkmal das grosse Monument des staatlichen Sonnenkultes ist«. Konstantin selv fremstilles som Invictus Imperator, hans Holdning »symbolisiert die göttliche Identität Konstantin-Sol«. At Inskriptionen her tilskriver Solguden Sejren, og ikke de Kristnes Gud, synes hævet over enhver Tvivl. Men herudfra maa man da atter forstaa de parallelle Udtryk hos Panegyrikerne³, ligesom L'Oranges Undersøgelser kaster Lys over Møntsymboler fra Konstantins Tid. Kunde man stole paa Euseb, havde vi ganske vist et andet Monument fra Tiden umiddelbart efter 313, som uomstødeligt godtgjorde, at man officielt tilskrev de Kristnes Gud Sejren: Da K. havde indtaget Byen, lod han rejse en Statue af sig selv med Kors tegnet i Haanden og en Indskrift: »Ved dette frelsende Tegn, det sande Bevis paa Tapperhed, har jeg befriet Eders By, der

¹ Typisk J. Leufkens: Der Triumphbogen K.s (K. d. Gr. u. s. Zeit p. 191 ff., ovf. p. 325 N. 1), hvor det hedder, at denne Bue var Heden-skabets Ligsten. »Ein Kreuz meisselte das Heidentum nicht in diesen Leichenstein. Und doch ist und bleibt der Bogen ein Triumph- und Siegeszeichen Christi, ja, er ist und bleibt der erste grosse von Feindeshand geschriebene Buchstabe des ewig christlichen Wortes: Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat«.

² Symbolae Osloenses fasc. XIV, 1935 p. 86—114, se særlig p. 107 ff. Det er (Lietzmann, S. ber. d. preuss. Akad. 1937 p. 267 (phil. hist. Kl.)) stillet i Udsigt, at L'Orange vil fortsætte sine Undersøgelser.

³ Stederne er samlet af Lietzmann anf. Skr. p. 267 N. 2—3.

var reddet fra Tyrannens Aag . . .«. Her synes alt at være klart. Men det maa ikke glemmes, at Euseb aldrig selv har været i Rom, og han er den eneste, der nævner en saadan Statue. Hertil kommer, at der i Rufins Oversættelse, hvor man, som Grégoire har gjort opmærksom paa, maaske tør regne med, at Oversætteren har fulgt den virkelige Inskription, læses »ved dette særlige Tegn« (in hoc singulari signo i St. f. »salutari signo«). Og hvad Korstegnet selv angaar, skildres det saaledes, at det meget vel kan have været en almindelig romersk vexillum¹. Eusebs Beretning er i sig selv saa paafaldende, at man næppe tør tillægge den nogen Værdi. Der bliver saaledes intet tilbage af disse Vidnesbyrd om, at Konstantin skulde have tilskrevet de Kristnes Gud Sejren, medens det er utvivlsomt, at han ogsaa efter Slaget ved den milviske Bro har fortsat sin fra den galliske Tid kendte Soldyrkelse.

Det er Gang paa Gang blevet sagt, at Konstantin ogsaa af religiøse Grunde undlod at tage Bolig i Rom, og at han skabte sin nye Hovedstad som en kristen By, hvor han selv sørgede for Opførelse af talrige Kirker. Den franske Historiker Bréhier har imidlertid vist, at dette ikke er rigtigt². Det var økonomiske og militære Hensyn, som gjorde sig gældende ved Grundlæggelsen af den nye By, og selv om det er rigtigt nok, at Kejseren her byggede Kirker, staar det paa den anden Side ogsaa fast, at Byzans' gamle Templer restaureredes og to nye opførtes til Ære for Moder Dindymene og for Roms Fortuna. Hertil kommer, at hedensk-magiske Ceremonier indtog en væsentlig Plads ved Byens Indvielse. Først i 330'erne mener Bréhier at kunne spore et mere afgjort Omslag i kristelig Retning. Hertil svarer det da ogsaa, at Konstantin ved Konstantinopels Indvielse lod en Statue af Apollo-Helios bringe fra Troja, rejste den paa en høj Porphyrsøjle paa Forum og forsynede Statuen med sine egne

¹ Angaaende denne Statue kan vi henvise til en meget skarpsindig Afhandling af H. Grégoire i *L'antiquité classique*, I, 1932 p. 135—43. Se ogsaa V. Gardthausen: *Das alte Monogramm* I p. 75.

² Constantin et la fondation de Constantinople, *Revue historique* t. CXIX, p. 241—72.

Ansigtstræk og Inskriptionen *Κωνσταντίνω λάμποντι Ἡλίου δίκην*¹. At Euseb forbigaar denne Statue i Tavshed, er ikke det mindst paafaldende. Endnu saa sent som 330 har Kejseren saaledes fastholdt Soldyrkelsen og identificeret sig selv med Helios eller i hvert Fald set sig som Helios' Stedfortræder blandt Mennesker.

Allerede Burckhardt har gjort opmærksom paa en Indskrift fra Byen Hispellum², som ikke er uden Betydning for Bedømmelsen af Kejsereus Stilling til det religiøse Spørgsmaal: Borgerne i Hispellum faar Tilladelse til at rejse et Tempel for Kejsereus Slægt («gens Flavia»), men paa den Betingelse, »at det nye Tempel ikke besudles ved nogen smittende Overtros Bedrag«. Ogsaa denne Tekst har man som Regel tydet saaledes, at det drejede sig om et Forbud mod hedenske Ofringer, og den altsaa var et Vidnesbyrd om Kejsereus kristne Sympatier. Faktum er dog, at den indeholder en Tilladelse til at bygge et Tempel for Kejsereus Slægt, og al Sandsynlighed taler for, at Kejsereus Modvilje mod Overtro finder sin Forklaring i hans almindelige Forsøg paa at rense den hedenske Religion og skabe en oplyst Monoteisme, samlet om Dyrkelsen af Solen og den højeste Gud³.

Endnu er der eet Punkt som her maa nævnes: hvorledes forholder det sig med Konstantins Daab? Alle er enige om, at Sylvesterlegenden intet har med Virkeligheden at gøre, og at Kejsereus først umiddelbart før sin Død modtog Daaben af Biskop Euseb af Nikomedeia. Denne Opsættelse af Daaben var — siger man — ganske i Tidens Aand; da Daaben var det eneste sikre Middel til at udslette Synder, var det ikke ualmindeligt, at man opsatte den til Dødsstunden nærmede sig. Det er navnlig

¹ »For Konstantin, der straalere som Solen«, se herom Th. Preger: Konstantinos—Helios, *Hermes* 36, 1901 p. 457—69. Overleveringen af Inskriptionen er temmelig svag.

² Burckhardt *anf. Skr.* p. 259, se Dessau: *Inscr. Lat. sel.* 705: »ea observatione perscripta ne aedis nostro nomini dedicata cuiusquam contagiose superstitionis fraudibus polluatur.«

³ Se A. Piganiol: *L'Empereur Constantin* 1932 p. 182.

F. J. Dölger, der har taget dette Spørgsmaal op¹, og efter hans Opfattelse har Kejseren ikke engang været Katekumen — det blev han først umiddelbart inden Daaben — men derimod været »Tilhører«, ἀκροώμενος; han skulde saaledes have ladet sig optage blandt dem, der havde Tilladelse til staaende i Forhallen at høre Læsningen af Evangeliet og Prædikenen, men som ikke maatte blive og overvære Eucharistien². Denne Opfattelse er imidlertid blevet modsagt af Karl Müller, der sikkert har Ret i, at Kejseren overhovedet ikke officielt har tilhørt Kirken, førend han i sit sidste Leveaar blev Katekumen og derpaa døbt³. Om Euseb saa har Ret i, at han krævede at høre Oplæsningen af de guddommelige Skrifter (Vita Constantini I, 32), faar staa hen, men der maa i saa Fald tænkes paa en privat Forelæsning af Skriften i det kejserlige Palads. Der kastes her ved et ejendommeligt Lys over Konstantins »Kristendom«: en saadan Kristen, der overhovedet ikke deltager i Menighedens Forsamlinger, er unægtelig i 4. Aarh. et temmelig besynderligt Fænomen!

Der er her peget paa en Række af de Vanskeligheder, som synes at gøre det umuligt at danne sig et virkelig sammenhængende Billede af Konstantin og hans personlige Holdning efter de af Seeck anviste Retningslinier. Paa den ene Side har vi Dokumenterne fra Donatiststriden og fra Eusebs Vita, Eusebs egen Fremstilling, Kejserens Deltagelse i Nikæasynoden og en Mængde andre Ting, som falder godt i Traad med Kirkens Overlevering om Omvendelsen 312, og som synes at vise, at Kejserens Kristendom ikke kan drages i Tvivl — og heroverfor har vi paa den anden Side lige saa utvetydige Vidnesbyrd om, at Konstantin baade i Aarene efter 312 og helt op til Slutningen af sit Liv har fortsat sin Soldyrkelse og set med venlige Øjne

¹ K. d. Gr. u. s. Zeit p. 377—445.

² Saaledes ogsaa Schwarz: Kaiser Constantin 1913 p. 68 f.

³ Zeitschr. f. neutestam. Wissensch. 1925 p. 285—86. Spørgsmaalet er behandlet af N. H. Baynes (anf. Skr. p. 430 f.), som efter sin Sædvane giver meget udførlige Kilde- og Litteraturhenviisninger. Se ogsaa A. Pignaniol anf. St. p. 205—15.

paa den hedenske Kult. I samme Grad, som man med Burckhardt eller Schwartz betoner det politiske som Kejserens egentlige Motiv, bliver det muligt at rime dette sammen, men naar det nu har vist sig, at Kejserens Omslag vanskelig kan siges at være politisk begrundet, men at Grunden maa søges i personlig Tro, synes man at staa overfor en uløselig Gaade. Det er denne, der har faaet Forskere som Coleman og Müller til saa stærkt at understrege det »overtroiske Moment« i Kejserens Omvendelse: den betød ikke nogen Tilegnelse af Kristendommens Indhold, men en Fastholdelse af Korset som en lykkebringende Talisman, der dog ikke hindrede fortsat Forbindelse med andre Kulter. Paa den Maade bliver der meget lidt egentlig »kristeligt« tilbage i Omvendelsen¹. Herved er der imidlertid den Vanskelighed, at hverken Kejserens Love eller Breve — jvnf. f. Eks. Indskriften i Hispellum — synes at vidne om en saadan fetischagtig Overtro. Ikke saa sært derfor, at Gerland betegner Konstantin som en Sfinx, hvis Gaade ingen endnu fuldt ud har gættet, men Opmærksomheden drages stadig imod Gaaden, om man dog kunde ane dens Løsning.

Efter mit Skøn er denne Løsning i Hovedsagen fundet gennem de allersidste Aars Arbejder, først og fremmest takket være den belgiske Byzantinist H. Grégoire². Om een Ting har alle de tidligere været enige: at der 312 var foregaaet et Omslag, en Omvendelse — af hvad Art den saa ellers var — hos Konstantin. Herom havde man to uomstødelige Vidnesbyrd. I Vita Constantini fortæller Euseb (I, 27 f), at Kejseren selv har fortalt ham og med en Ed bekræftet den bekendte Historie om, hvorledes han paa Felttoget mod Maxentius en Dag ved Middagstid ovenover Solen saa et lysende Kors og Indskriften

¹ Hvor vanskeligt det er ud fra disse Synspunkter at danne sig et Billede af K.s Religiositet, ser man af den formelt set saa ypperlige Behandling af M. Vogelstein (Kaiseridee — Romidee 1930 p. 56 ff.).

² La conversion de Constantin, Revue de Bruxelles, Dec. 1930—Jan. 1931 p. 231—72. Grégoire har gentagne Gange bebudet en Bog om K., men foreløbig er der kun kommet en Række Smaaafhandlinger og Anmeldelser (Byzantion IV, 477—83, VII, 655—61, X, 614—19, L'antiquité classique I, 135—43).

τοῦτω νίκα (ved dette skal du sejre). Ved dette Syn blev han selv og hele Hæren grebet af Undren. Videre Forklaring fik Kejseren gennem en Drøm, hvor Kristus aabenbarede sig for ham og paabød ham at lave en Standart formet som et Kors, det saakaldte »labarum«, hvis Udseende Euseb beskriver nøjagtigt. Ved Siden af denne Beretning har vi Lactantius' i 44. Kap. af »De mortibus persecutorum«: i en Drøm blev Konstantin paamindet om, at han skulde mærke Guds himmelske Tegn paa Skjoldene og saaledes begynde Slaget, han gjorde, som han fik Ordre til, »et transversa X littera, summo capite circumflexo, Christum in scutis notat«¹. Navnlig denne sidste Beretning, nedskrevet kun faa Aar efter 312 af den Mand, som blev Lærer for Konstantins egne Sønner, syntes at sikre Kejsers »Omvendelse« mod al kritisk Tvivl. Først i de aller sidste Aar har man gjort Alvor af at betragte disse to Beretninger som de typiske Legender, de er.

Grégoire behandler først Eusebs Fortælling og viser, at den ikke kan have nogen Vægt: hele Levnedstegningen er ingen historisk Beretning, men en romanagtig Panegyrik. Dernæst er den tidligst nedskrevet 337—40, medens Euseb i sin *historia ecclesiastica* (der er blevet til over en længere Periode og afsluttet i Aarene efter 323) intet kender til Konstantins Korssyn eller pludselige Omvendelse². Hertil kommer imidlertid, hvad Schrörs allerede for længe siden har gjort opmærksom paa³, at Cyrill af Jerusalem i et Brev, der er senere end 30. Jan. 351, i Anledning af en Meteor, der opfattedes som et Forvarsel om Konstantius' Sejr ved Mursia, skriver til Kejseren, at han ved dette Syn er hævet op over sin Fader Konstantin, thi denne

¹ Om Oversættelsen er der Strid. Nogle oversætter »et drejet X«, hvorved Tegnet bliver en velkendt Form for Kristi Monogram Ϟ , andre hævder, vel nok med Rette, at Ordene betyder, at X er gennemboret af et Bogstav (Jota), hvis Top er bukket om, altsaa Ϟ eller Ϟ .

² Se R. Laqueur: *Eusebius als Historiker seiner Zeit* 1929, særlig p. 216 ff.

³ *Zeitschr. f. kath. Theol.* 1916 p. 238—57, 485—523. Paa adskillige Punkter har Schrörs her foregrebet den nyeste Kritik, uden selv at drage Konsekvenserne.

havde vel fundet Korset i Jordan (Legenden om K.s Moder, der i Jerusalem udgravede Kristi Kors), medens Sønnen Konstantius havde set Frelsens Tegn lyse paa Himlen midt om Dagen, en Gunst, der var blevet nægtet Faderen. Cyrill kan altsaa ikke have kendt Vitas Beretning, og mange Kritikere er derfor tilbøjelig til at mene, at dette Vita enten først er udkommet efter Eusebs Død, eller at det nu foreligger i en stærkt bearbejdet Form, og at Konstantinlegenden oprindelig ikke har hørt med dertil. Under alle Omstændigheder stemmer det jo ikke overens med Lactantius, der saa afgjort maa have Krav paa størst Tillid. Nu hævder imidlertid Grégoire, at ogsaa i den Form, Fortællingen her foreligger i, er den en legendarisk Udformning af en oprindelig Beretning om Konstantins Syn, som vi har bevaret i en Panegyrik, holdt af en hedensk Taler i Trier 310; det hedder her, at Konstantin — efter lykkelig at have afværget den Fare, der truede ham fra Maximian — i et gallisk Tempel saa Apollo, ledsaget af Victoria, bringe ham Laurbærkranse, der hver betød 30 Aar, og i Apollos Træk genkendte Kejseren sine egne¹. At der her foreligger en Beretning om et hedensk Syn i Gallien synes ubestrideligt²; Konstantins Syn foreligger saaledes i en hedensk Form fra 310, Lactantius' Beretning fra 316—17, Eusebs fra en væsentlig senere Tid og endelig hos Philostorgios i en fjerde Form (se ovf. p. 327 N. 2). Af disse Beretninger knytter kun Lactantius Synet sammen med Slaget ved den milviske Bro. Om dette Slag har vi imidlertid to næsten samtidige Beretninger, der tilskriver Sejren Solgudens Indflydelse, nemlig Indskriften paa Triumfbuen (se ovf. p. 335) og en Panegyrik af en ukendt Forfatter fra 313 (Panegyrici Latini XII,

¹ Paneg. Lat. p. 217: »... ubi deflexisses ad templum, toto orbe pulcherrimum, immo ad praesentem, ut vidisti, deum. Vidisti enim, credo, Constantine, Apollinem tuum comitante victoria coronas tibi laureas offerentem, quae tricenum singulae ferunt omen annorum ... Et immo quid dico »credo«? Vidisti teque in illius specie recognovisti, cui totius mundi regna deberi vatuum carmina divina cecinerunt«.

² Lietzmann (S. ber. d. Preuss. Akad. 1937 p. 265) hævder nok, at der slet ikke er Tale om en virkelig Vision, men en saadan Afsvækkelse af Udtrykkene forekommer mig ganske uberettiget.

ed. Baehrens), som anvender Udtryk, der ganske svarer til Triumfbueindskriftens. En noget senere Panegyrik af Nazarius (fra 317, Panegyrici Lat. IV) bevæger sig ganske i den samme Terminologi, men beretter, at Sejren skyldtes, at Kejserens Fader Konstantius viste sig med en himmelsk Hær af Hjælpetropper under Raabet: »Constantinum petimus, Constantino imus auxilio« (Vi søger Konstantin, vi iler Konstan til Hjælp). Hertil kommer endnu den interessante Kendsgerning, som Seston har fremdraget¹, at den hedenske Tradition intet kender til en »Omvendelse« eller Slaget 312 som en Religionskamp før Slutningen af 4. Aarh.

Hvorledes man nu end vil se paa Enkelthederne — og herom er der, som det straks skal omtales, stor Uenighed — synes det i hvert Fald at staa fast, at Konstantintraditionen udgør et temmelig indviklet Komplex, hvori den kristne Tradition kun er et enkelt Led, som ikke uden videre kan tages ud og hæves over Kritikens Angreb. Ikke mindst viser den sin Upaalidelighed derved, at den modsiger sig selv paa adskillige Punkter. Efter al Sandsynlighed har Slaget 312 slet ingen religiøs Betydning haft og Felttoget mindst af alt været en Religionskrig (herom senere). Den uventede og straalende Sejr ved den milviske Bro har imidlertid snart givet Anledning til Legendedannelse; Kejseren og hans Kreds takkede Solen for Sejren, og senere fik Legenden den Form, at Konstantius havde vist sig med en Hjælpehær. Men samtidig dannes der en kristen Legende, vel foranlediget ved den forsonlige Holdning Konstantin hele Tiden havde indtaget overfor Kirken. Denne kristne Legende, som foreligger for os i tre forskellige Former, og som senere stadig forøges, indtil den fuldtudviklede Middelalderlegende er skabt, har i sin ældste Form øjensynlig efterlignet den hedenske Beretning om Kejserens Syn i Apollotemplet i Gallien. I hvor høj Grad denne Efterligning gør sig gældende, er der ikke Enighed om. Grégoire mener, at de tre Bogstaver XXX, omgivet af en Laurbærkrans, som ifølge hans Tolkning har været Hovedpunktet i det galliske Syn, har været det direkte

¹ Rech. théolog. à la mém. de G. Baldensperger 1936 p. 67 ff.

Forbillede for Lactantius' »transversa X littera, summo capite circumflexo« og for det af Euseb beskrevne Labarum, som netop var Kristi Monogram, omgivet af en Laurbærkrans¹. »Qui ne voit la frappante ressemblance existant entre le X barré placé dans une couronne de laurier, qui est un des éléments constitutifs du labarum constantinien et le signe numéral X dans une couronne de laurier, qui est le symbol banal des vota«². De Kristne har blot tilføjet et Iota eller et Rho og derved fundet Kristi Monogram udtrykt. Piganiol tyder Synet paa en noget anden Maade; ifølge ham har Ønsket om de 30 Aar været udtrykt ved T X (tria decennia), som kombineret svarer temmelig nøje til Lactantius' Beskrivelse af Drømmen³. Seston hævder i Modsætning til de to foregaaende, at der ingen Forbindelse er mellem Synet i Gallien og det Tegn, Konstantin ifølge Lactantius skal have anbragt paa sine Soldaters Skjolde; dette sidste var det fra Mønterne velkendte Soltegn *, som meget let af de Kristne kunde tages til Udgangspunkt for en Legendedannelse. I den Sammenhæng er det ogsaa værd at understrege, at Lactantius jo udtrykker sig med den største Ubestemthed. Havde der foreligget et virkeligt Monogram, havde det dog været naturligere udtrykkeligt at nævne Bogstavet Rho⁴. Tilbunds i dette Spørgsmaal er det næppe muligt at komme. Noget rigtigt maa der være baade i Lactantius' og Eusebs Beretninger, thi allerede fra 317—20 har vi Mønter, hvor der findes Afbildninger af den af Euseb omtalte labarum. Kampers har søgt at vise, at selve Tegnet er af ældre Oprindelse, nær forbundet med Soldyrkelsen; først efterhaanden havde det for Konstantin faaet en kristen Karakter⁵. I og for sig er der — efter hele K.s religiøse Hold-

¹ Grégoire har tillige (Byzantion IV 477 ff.) søgt at vise, at den etymologiske Forklaring paa Ordet labarum (som stadig har været Genstand for Drøftelse) er »signum lauratum«. En Bekræftelse paa denne Tydning i Byzantion XII, p. 277—81 (1937).

² Revue de Bruxelles 1930—31 p. 257.

³ A. Piganiol: L'empereur Constantin p. 74.

⁴ Seston: La vision païenne, Mélanges F. Cumont 1936 p. 373 ff.

⁵ Vom Werdegange der abendländischen Kaisermystik 1924 p. 144—73, saaledes ogsaa V. Gardthausen: Das alte Monogramm 1924 I p. 76 ff.

ning — intet usandsynligt i, at han ved Siden af Solsymboler har optaget det kristelige Monogram, som i høj Grad var egnet til at vise Slægtskab mellem Kristendommen og Soldyrkelsen. Om alle disse Enkeltheder kan man som sagt være uenig, men saa meget forekommer mig at være naaet: begge Beretningerne om Konstantins Omvendelse er rykket ud af deres hidtidige isolerede Stilling og anbragt i den rette Sammenhæng indenfor den almindelige Legendedannelses Rammer. Saa vidt den litterære Kritik af Kilderne. Vi vender os nu imidlertid til Begivenhedernes historiske Forløb.

Hvem var den første, som ændrede Øvrighedens Holdning overfor Kirken? De fleste vil her sikkert tænke paa Konstantin — men med Urette. Det Navn, der skal nævnes er Maxentius'. Hans Politik karakteriseres i følgende Vendinger af Grégoire: »Arrêt de la persécution, rétablissement de la hiérarchie catholique, intervention paternelle dans les querelles intestines de l'église romaine, édits de tolérance, enfin restitution des biens ecclésiastiques confisqués«¹. Maaske man gennem disse Ord faar et noget overdrevent Indtryk af Maxentius' Kirkevenlighed, men selve Sagen er uimodsigelig, og Motiverne ligger ogsaa klart i Dagen: Modsætningen til Tetrarkiet, der under Galerius' Ledelse var gaaet afgjort ind for Kristenforfølgelserne². Først i 311 indsaa Galerius det umulige i at udrydde de Kristne og udstedte, formodentlig inspireret af Licinius³, det berømte Toleranceedikt, som fastholder det berettigede i Forfølgelserne, men indrømmer, at Regeringen de facto har lidt Nederlag og derfor maa give op. Den første til at udnytte Tolerancen politisk

¹ Revue de Bruxelles 1930—31 p. 241 ff. Man finder her baade Kildenhenvvisninger og Henvisninger til den nyere Litteratur. Se ogsaa Caspar: *Gesch. d. Papsttums* I 1930 p. 101 f.

² Smstds. p. 244: »Son régime représente une véritable insurrection contre le principe tetrarchique, lequel se confond avec l'idée de persécution.«

³ Naar Schwartz og Battifol har hævdet, at det var Konstantin, der stod bag Toleranceediktet 311, har det slet intet Holdepunkt i Kilderne, og kan kun forklares ud fra det almindelige Onske om, at lade K. være Hovedmanden i Omslaget. »C'est, on peut le dire, le dernier état de la légende constantinienne« (Rev. d. Brux. 1930—31 p. 246).

er Maximinus Daja, som 311 bemægtiger sig Lilleasien for Næsen af den forbitrede Licinius. Først 312—13 vender han tilbage til Forfølgelsespolitikken, og det kommer 313 til det endelige Opgør om Østen. Imedens har Konstantin fuldført sit Felttog, som 312 skaffede ham Herredømmet i Vesten. Dette var ingen Religionskrig, og han optraadte ikke som Kristendommens Værner. Det vilde — heri har Seeck utvivlsomt Ret — ikke give nogen politisk Mening paa det Tidspunkt, om ikke af anden Grund, saa fordi Maxentius havde vist sig afgjort kirkevenlig. Siden Maximianus' Død har Konstantin i Gallien dyrket Sol-Apollo, og denne Gud er ogsaa hans Værn paa Felttoget og vedbliver endnu i mange Aar at være det. En særlig Rolle synes et Soltegn, formodentlig * at have spillet ved Slaget ved den milviske Bro, og dette Tegn gav Anledning til en kristen Tydning og Dannelsen af en kristen Legende. Efter Sejren mødtes Licinius og Konstantin i Milano, og Forbundet mellem dem besegledes ved et Ægteskab mellem Licinius og Konstantins Søster. At de skulde have udstedt et fælles Toleranceedikt, er derimod næppe rigtigt¹; det saakaldte Toleranceedikt fra Milano er i Virkeligheden et Edikt udstedt af Licinius i Østen efter Krigen mod Maximinus. Denne sidste Krig nærmede sig til at være en Religionskrig, idet Maximinus havde genoptaget Forfølgelsespolitikken, medens Licinius — politisk klogt med Hensigt paa Lilleasien — støttede en kristenvenlig Politik. Da de to Hære stod overfor hinanden, lovede Maximinus — fortæller

¹ Spørgsmaalet, hvorvidt der har eksisteret et af Konstantin og Licinius i Fællesskab udstedt Toleranceedikt fra Milano, synes at høre til de Problemer, der aldrig kommer til Løsning. Litteraturen derom er næsten endeløs — se Jahresber. p. 69—71. For nylig har Stein (*Byzant. Zeitschr.* 1932 p. 117 f., se ogsaa Stähelin, *Zeitschr. f. schweizer. Gesch.* 1937 p. 398) udtalt sig for Eksistensen af en »Milanokonstitution«. Ligesaa R. Palanque, *Byzantion* X 1935 p. 607—15. Smstds. fastholder Grégoire — efter mit Skøn overbevisende — at der intet nyt Edikt er udstedt i Vesten (se *Byzantion* VII p. 648, X p. 616 ff.). Den sidste, der har udtalt sig om Problemet, er Lietzmann (*Sitz. ber. d. Preuss. Akad. d. Wiss.* 1937 p. 269 og 1938 p. XXXVIII), der følger Stein i Fastholdelsen af Ediktets Existens.

Lactantius — Jupiter, hvis han sejrede, at udslette de Kristne helt, medens om Natten en Engel viste sig for Licinius, bød ham med hele sin Hær at tilbede den højeste Gud og lærte ham en monoteistisk, kristelig farvet Bøn. I 313 er Licinius saaledes virkelig »champion de la foi«, den første Kejser, der modtager en kristelig Aabenbaring, men da han 7—8 Aar senere vendte sig imod Kirken, fordunkledes hans Minde ganske til Fordel for Konstantin. Og den Bøn, som han havde anvendt i 313, og som vi kender fra Lactantius (cap. 46), blev nu hos Euseb i græsk Oversættelse tilskrevet Konstantin (Vita Constantini IV, 20)¹. Maxentius, Maximinus, Licinius, Konstantin — alle fire viser de sig saaledes at have fulgt den Religionspolitik, som man af politiske Grunde maatte anse for den rigtige, og de første, der virkelig begunstigede Kirken, var Maxentius og Licinius, ikke Konstantin.

Denne havde ganske vist i Gallien fra sin Fader Konstantius taget en vis tolerant Holdning i Arv — intetsteds var Forfølgelserne kommet mindre til Udfoldelse end der — men det var ikke ham, der principielt ændrede Statens Holdning overfor Kirken, hverken i Vesten, hvor Maxentius' Politik i Rom og Galerius' Edikt 311 blev afgørende, eller i Østen, hvor først Maximinus siden Licinius gennemførte Anerkendelsen af Kirkens Eksistens. Konstantins egen Religion er det vanskeligt at sige noget sikkert om. Efter Svigerfaderen Maximians Død synes han i stigende Grad at have gjort Apollo-Sol-Kulten til sin særlige Form for Gudsdyrkelse, en oplyst Monoteisme, nær beslægtet med den Fromhed, vi kender fra den saakaldte her-

¹ At Eus. Vita C. IV, 20 og Lact. de mort. persec. 46 bringer den samme Bøn kan daarligt bestrides. Hvem der har Prioriteten, Licinius eller Konstantin, er naturligvis ikke helt sikkert. Dog forekommer det mig overbevisende, naar Grégoire hævder, at det er den kristne Overlevering, der har frataget L. denne Bøn for at give den til K. Piganiol (p. 75 ff.) hævder, at Bønnen er Udtryk ikke for Kristendom, men for Solmonoteismen, der baade er K.s og L.s Religion, i 313. De er »deux rois solaires«, og der er ikke Mulighed for at sondre mellem, hvad der skyldes den ene, og hvad den anden.

metiske Litteratur¹. Ud fra denne Fromhed ønskede han dels at reformere Hedenskabet, at afskaffe blodige Ofringer og hindre overtroisk Magi², men dels ogsaa at samle alle i Dyrkelsen af Solguden. Selv tilskrev han som sagt denne Gud sin storstilede Sejr i Slaget ved den milviske Bro, og der viser sig intet Tegn paa en Ændring i Kejserens Religiositet i de følgende Aar. Noget andet er, at han øjensynligt bevidst søger at drage de Kristne med ind i sit religiøse og politiske Opbygningsarbejde. For ham har Forskellen mellem hans egen Solgud og de Kristnes »højeste Gud« næppe været stor. Paa en eller anden Maade har sikkert ogsaa det Tegn, hvorunder han vandt Slaget 312 bidraget til at skabe Forbindelse med de Kristne, enten det nu var af den ene eller den anden Art. I Aarene efter 312 beflitter Konstantin sig i høj Grad paa at vinde Kirkens Hjælp og at skaffe Enhed indenfor Kirken; thi uden Enhed vilde dens Hjælp være af liden Værd. Deraf hans Holdning i den donatistiske Strid og senere i den arianske. Hvad selve Striden drejer sig om, er ham temmelig ligegyldigt³, naar blot der opnaas Enighed og Samling. For at opnaa dette gaar han meget vidt i Retning af selv at fremtræde som Kirkens Mand. Lietzmann mener⁴, at man

¹ Det er Piganiol (p. 23 f.), der har gjort opmærksom paa dette Slægtskab, som i Virkeligheden er meget slaaende. Hans Bog giver i det hele taget det bedste Billede af K.s Religion og er i Hovedsagen lagt til Grund for det følgende.

² Den Udrensning af Hedenskabet, som K. ivrede for i sin Lovgivning i Tiden efter 312, skal ikke forstaas som en kristelig begrundet Uvilje mod Hedenskabet, men finder sin Forklaring i hans oplyst monoteistiske Fromhed (se Coleman: Constantine the Great and Christianity p. 35 ff. og Piganiol p. 126 ff.). Forbuddet mod blodige Ofringer genfinder vi i de hermetiske Skrifter, Kampen mod Magien er en gammel kendt Sag. Indførelsen af Søndagen som Helligdag er et Led i Soldyrkelsen. Om Kejseren tillige har tænkt paa derved at vinde de Kristne, kan vi ikke afgøre.

³ Cf. det Brev, som Kejseren med Hosius sendte til Alexandria i Anl. af den arianske Strid (Eus. Vita Const. II, 63 ff.).

⁴ S.ber. d. preuss. Akad. d. Wissensch. 1937 p. 270 og p. 274: Kejseren tror paa de Kristnes Gud, men »diesen Glauben nach aussen zum Ausdruck zu bringen, vermeidet er so lange, als er davon irgendwelche politische Nachteile befürchtet . . . So müssen wir seine Politik und amtliche Stellung-

deraf kan slutte, at han virkelig har følt sig som Kristen og i mere private Skrivelser ikke lægger Skjul derpaa, selv om han stadig udadtil maa optræde som neutral. Men selv de stærkeste Udtryk hos Konstantin gaar som Regel ikke udover den allerede fra det foregaaende kendte monoteistiske Terminologi (Deus summus, summa divinitas, numen caeleste etc.), og de mere positivt kristelige Udtryk, som findes i enkelte af de eusebianske Dokumenter, har formodentlig en anden Forklaring (se ndf.). Saa meget staar i hvert Fald fast: Kejseren har i alle disse Aar efter 312 ikke tilhørt Kirken og har ikke ophørt med Soldyrkelsen, ej heller brudt Forbindelsen med Hedenskabet. Noget andet er det, at hans Tilknytning til Kirken er blevet livligere, ikke mindst gennem hans biskoppelige Raadgivere, navnlig den spanske Biskop Hosius, som allerede fra 313 synes at have tilhørt Hoffet. Efterhaanden som Forholdet til Licinius tilspidsedes, maatte ogsaa politiske Overvejelser med Henblik paa at vinde Østens talrige Kristne føre Konstantin til en kristendomsvenlig Politik. At en saadan førtes, har vi da ogsaa talrige Vidnesbyrd om. Sejren over Licinius 324 gjorde Konstantin til Enehersker, og i de følgende Aar accentueres hans Kirkevenlighed endnu mere, men — som ovenfor omtalt — forhindrer dette ikke, at Indvielsesceremonierne for Byen Konstantinopel har hedensk Karakter, der bygges Templer i Byen ved Siden af Kirker, der rejses en Statue af Konstantin-Helios, og endnu saa sent som i Tidsrummet 333—37 falder Svaret til Borgerne i Hispellum. Først umiddelbart før sin Død bliver Kejseren Katekumen og lader sig døbe.

Er denne Opfattelse af Konstantins Religion nu forenelig med de bevarede og sikkert ægte Dokumenter, først og fremmest med de Breve og Edikter fra Vita, som saa stærkt lader Kejsere ns Tilslutning til Kirken træde frem? Det kommer i nogen Grad an paa, hvad man her forstaar ved Ægthed. For det første maa man gøre sig klart, at den Ramme, det »Vita«, hvori Euseb

nahme sorgfältig trennen von den Aussagen der persönlichen Religiosität, die er im vertrauten Kreise oder gegenüber den Männern der Kirche formuliert: dann und nur dann spricht er seine eigentliche Meinung aus«.

har indføjet Dokumenterne er en ren Panegyrik, hvis historiske Værdi som Karakteristik er mindre end minimal. I det store og hele er der Grund til at undre sig over, at Forskningen ikke har været mere kritisk paa dette Punkt. Men tilbage bliver de indflettede Dokumenter, og dem har Euseb sikkert ikke selv fabrikeret eller forfalsket. De er ægte nok i den Forstand, at de er udgaaet fra det kejserlige Kancelli, signeret af Kejseren selv, men Redaktionen har naturligvis været overdraget Skrivere og disse har i vid Udstrækning kunnet lade deres personlige Sympatier komme til Orde¹. I disse Breve har Konstantins kristne Raadgivere sikkert i høj Grad medvirket til at bringe Brevene i Form. Og man maa jo ikke glemme, at vort Materiale er stærkt eensidigt. Kendte vi Kejsere Breve til den nyplatoniske Filosof Sopatros, der næsten til det sidste spillede en fremtrædende Rolle ved Hoffet, eller til den romerske Præfekt Junius Bassus eller til en eller anden Mithrapræst, vilde Formen og Stilen vel være den samme, men Indholdet og Tonen væsentlig anderledes — jvf. iøvrigt Indskriften fra Hispellum. I hedenske Kredse har man øjensynlig ikke opfattet Konstantin som Kristen, og der kan næppe være Tvivl om, at hans Breve til disse Kredse har haft en anden Karakter end de nu bevarede. Løsningen ligger derfor ikke som Lietzmann mener (se ovf. p. 347 N. 4) deri, at Konstantin privat var Kristen, men forbeholden i sine officielle Udtalelser og Handlinger. Nej, han var ikke kristen før sine allersidste Levedage, men han ønskede at samle alle religiøse opbyggende Kræfter og herunder ogsaa Kirkens Mænd, og for ham var der sikkert ikke stor Forskel mellem deres og hans egen Form for Monoteisme; det, de skændtes om med Donatister eller Arianere, betragtede han som ligegyldige Smaating, man skulde lade fare².

¹ Se herom Piganiol p. 7—8, 104.

² Den Opfattelse, som her er skitseret og som væsentlig skyldes de nævnte fransk-belgiske Forskere (Grégoire, Piganiol, Seston), adskiller sig ikke saa meget, som man ved første Øjekast skulde tro, fra f. Eks. Karl Müllers eller Baynes'. Hovedsagen er det litterarkritiske Opgør med Beretningerne om K.s Omvendelse. Naar disse Beretninger fastholdes, maa man

Gennem de her omtalte Undersøgelser, navnlig Grégoires og Piganiols, forekommer det mig, at der i nogen Grad er givet Svar paa Sfinxens Gaade. Konstantin var ikke den Mand, der fremkaldte Omsvinget i Romerstatens Forhold til Kirken. Men han forstod i en sjælden Grad at drage Konsekvenserne af det, som var sket. Selv var han Soldyrker, ikke Kristen, men han formaaede at videreføre Tolerancetanken til et virkeligt Samarbejde, som hvis Maal han tænkte sig at samle alle Statens Undersaatter i Dyrkelsen af den højeste Gud, saaledes som han gav sig til Kende i Solen, og saaledes som Kejseren selv var hans jordiske Repræsentant. I Længden viste denne Tanke sig ubrugbar. Resultatet blev allerede for Kejseren selv en stærkere og stærkere Tilnærmesle til Kirken, og hans Efterfølgere vandrede videre ad disse Baner. Julian den Frafaldnes Forsøg paa en hedensk Reaktion er en Tilbagevenden til det, som oprindeligt havde foresvævet Konstantin, og som nu kun kunde gennemføres ved et skarpt Brud med Kirken. Men det var og blev en Anakronisme; Fremtiden tilhørte Kristendommen.

Til sidst blot nogle mere almindelige Bemærkninger om de historiske Konsekvenser af den Alliance, som Konstantin indledte mellem Kirke og Stat. Hvad Kirken opnaaede og tabte, er ofte nok omtalt. Den fik økonomisk og juridisk Støtte og blev i Løbet af et godt Aarhundrede den eneste anerkendte Religion. Dette var ikke sket uden Statens Tvang, og det er maaske af alle Ting det mest karakteristiske ved den Periode, vi kalder Middelalderen, at Kirken faar Eneret paa Forvaltningen af det aandelige Liv. Der gaar ingen Vej til Himlen uden om ad denne den første og vigtigste af alle Institutioner. Den opnaaede tillige en relativ Enhed. Men den maatte betale det dyrt; fra nu af

ogsaa fastholde K.s Kristendom, men som flere Gange nævnt, faar denne Kristendom en højst udflydende Karakter, selv hos Baynes, der i sit Appendix (p. 433 ff.) paa en næsten pinlig Maade maa tage Forbehold overfor sine egne stærke Ord om Kejserens Kristendom. Man kan ikke læse dette uden at faa et stærkt Indtryk af, hvor tiltrængt den nyeste Kritik var, jvf. ogsaa Bidez' Anmeldelse i Journ. of Roman Stud. XXIII p. 64 ff. 1933.

var Vold og Tvang anerkendte Midler i Guds Tjeneste, og verdsligt og aandeligt blandedes mellem hinanden; atter og atter spændtes Kirkens Mænd for Kejserens Triumfvogn. Og ganske vist strømmede Masserne ind i Kirken, men Følgen blev da ogsaa en stærk Sænkning af det aandelige og moralske Niveau. Man slog sig til Ro med, at Munke og Asketer virkeliggjorde de højere Krav, som man ikke kunde forlange virkeliggjort af dem, der levede ude i Verden. Men nu Staten? Havde det dog ikke politisk været bedre, om man ikke havde sluttet det nære Forbund med Kirken? For de mange, som netop i vore Dage stiller dette Spørgsmaal, er det vel værd at erindre, at Omslaget kom som Svar paa en Situation, der var blevet uholdbar; Kristenforfølgelserne havde — det er Kejserens egne Ord — spillet Fallit, og en ny Ordning maatte findes. Og for den af Diokletian og Konstantin grundede Stat var Forbundet med Kirken overordentlig nyttigt; thi her kunde man faa en væsentlig Støtte for Tanken om Kejsermagten af Guds Naade; udgaaet er Tanken fra Orienten, fra Sassaniderne, men i sin europæiske Form er denne Styreform, den typisk middelalderlige, vokset frem gennem Kirkens og Statens Samvirke. Romerstaten havde atter fundet en Religion, som kunde blive »den i sacral Form fremtrædende Patriotisme«. Naturligvis er det rigtigt, naar det saa stærkt betones (saaledes Stein), at Forsøgene paa at udjævne de uendelige dogmatiske og kirkepolitiske Stridigheder i 5.—6. Aarh. opslugte en væsentlig Del af Kejserdømmets Kraft og stadig skabte Uro i Riget. Men paa den anden Side bør det ikke overses, at der, hvor baade Religion og Stat er altomfattende Realiteter, som bestemmer Menneskenes Liv, dér kommer man ikke uden om paa den ene eller den anden Maade at etablere et Samarbejde mellem disse to Magter. En Udvej til et saadant Samarbejde fandt man ad de Baner, som Konstantin anviste, og Resultatet blev meget levedygtigt; i det store og hele er det først i vore Dage, der har været Tale om virkelig at likvidere Systemet. Skal dette gøres, saalænge baade Religion og Stat er levedygtige, melder den Opgave sig, med indre Nødvendighed, at finde noget nyt at sætte i Stedet. Det bliver maaske sværere, end mange tænker sig.

Maaske en og anden har undret sig over, at der i denne Oversigt slet ikke er taget Hensyn til Møntfundene. I ældre Værker om Konstantin vil man Gang paa Gang finde de ikke helt sjældne kristne Symboler, som findes paa Mønter fra Konstantins Tid, anvendt som Beviser i Drøftelsen. For den, der ikke er Numismatiker af Fag, er dette et farligt Omraade at bevæge sig paa, ikke mindst fordi Tidens Møntfund er saa overordentlig talrige og vanskelige at faa Overblik over. 1908—12 er der imidlertid udkommet en samlet Fremstilling af Konstantins Møntvæsen (J. Maurice: Numismatique Constantinienne I—III). Af denne fremgaar det — og det er mig bekendt ikke blevet modsagt, — at saa godt som alle disse kristne Tegn skyldes de lokale Møntværksteder og ikke kan føres tilbage til den kejserlige Centralledelse, der laa i comes sacrarum largitionum's Haand (Maurice I, p. XXXIII ff. II, p. VIII ff. LVIII ff. 287, 330 f.). De er altsaa et Vidnesbyrd om, 1) at kristne Embedsmænd og Haandværkere har fundet Vej til Møntværkstederne, og 2) at Konstantins Toleranceprogram virkelig førtes ud i Praksis. Særlig hyppige er disse kristne Symboler i den Tid, hvor Kejserens kristendomsvenlige Lovgivning træder stærkest frem, i Aarene 320—24, umiddelbart før Opgøret med Licinius. Øjensynlig føler Møntembedsmændene sig nu autoriserede til at lade saadanne Symboler træde frem paa Mønterne fra deres Værksteder (Maurice I, p. XXXIII). Parallelt hermed fortsættes dog de traditionelle hedenske Tegn hele Konstantins Regering igennem. Saa vidt de lokale Ejendommeligheder ved Mønterne. Vender vi os derimod til Matricerne, som udgik fra den kejserlige Centralledelse, er Billedet et væsentligt andet. Kun een eneste Gang har Konstantin ladet præge en Mønt med kristent Præg, en Kobbermønt fra Værkstedet i Konstantinopel, udstedt 326—30, med »labarum« kronet af Kristi Monogram (Maurice II, p. LXXI og 507 ff.). Ellers fortsætter de fra Centralen udsendte Mønt-Forbilleder ad traditionelle Baner. Sammenfattende kan man da sige, at Mønterne ikke paa noget Punkt kan benyttes som Grundlag for Slutninger angaaende Kejserens personlige Holdning eller religiøse Overbevisning. Sandsynligt er det, at de lokale Mønt-

---

mestre, som anvendte kristne Tegn, har gjort det i Overbevisningen om, at dette vilde finde Naade paa allerhøjeste Sted; muligt er det ogsaa, at de ligefrem har faaet Tilskyndelser i den Retning. Dette ligger saaledes nær at antage for de af Alföldi undersøgte Mønter fra Siscia (The helmet of Constantine, *Journal of Roman Studies* 1932 p. 13). Men en gennemgribende »Kristianisering« af Møntvæsenet er der paa ingen Maade Tale om. Snarere kan man sige, at hvis der overhovedet kan sluttes noget ud fra dette Materiale, maa det blive en Bekræftelse paa, at den kejserlige Religionspolitik var en synkretistisk, liberal Tolerance, hvor Kristendommen og Soldyrkelsen fandt deres Plads Side om Side med den gamle Religion. En fornyet Undersøgelse af hele Materialet ved H. v. Schoenebeck er bebudet som Følgehefte til Tidsskriftet *Klio*.
